

Osvrt na njemačko izdanje Jurčevićeve knjige „Nastanak jasenovačkog mita“*

Josip JURČEVIĆ: *Die Entstehung des Mythos Jasenovac. Probleme bei der Forschungsarbeit zu den Opfern des II. Weltkrieges auf dem Gebiet von Kroatien*, Zagreb: Dokumentacijsko informacijsko središte, 2007, 223 str. s ilustracijama, [dalje JURČEVIĆ 2007].

U listopadu 2007. godine dr. sc. Katica Ivanda poslala je kao nakladnik njemačkom čitateljstvu koje zanima suvremena povijest gore navedenu knjigu o koncentracijskom logoru Jasenovac u Hrvatskoj. Pošiljka je bila popraćena pismom na njemačkom jeziku u kojem je stajalo: „*Knjiga obrađuje navedenu temu po prvi put na sveobuhvatan znanstveni način i stoga predstavlja standardno djelo na tom polju*“.¹ Katica Ivanda, koja je 2007. godine obranila doktorski rad na Sveučilištu u Bremenu pod naslovom *Die kroatische Zuwanderung in die Bundesrepublik Deutschland* („Dosljevanje Hrvata u Saveznu Republiku Njemačku“), supruga je Josipa Jurčevića. Josip Jurčević je rođen 1951. godine i razmjerno se kasno počeo baviti znanošću iz političkih razloga zbog sudjelovanja u Hrvatskom proljeću 1970/1971. godine i zbog dragovoljnog sudjelovanja u Domovinskom ratu 1991/1992. Godine 1996. dovršio je studij povijesti na Sveučilištu u Zagrebu magistriravši temom *Problem proučavanja žrtava drugog svjetskog rata na teritoriju Hrvatske*. Upravo je iz toga magistarskog rada 1998. godine proizašla hrvatska inačica gore navedene knjige.² Godine 2000. Jurčević je obranio doktorsku disertaciju pod naslovom *Represija jugoslavenskog sustava u Hrvatskoj 1945. godine*. Od 1997. godine djelatnik je u Institutu za društvena istraživanja „Ivo Pilar“ u Zagrebu. Riječ je o institutu koji je utemeljen 1991. godine, čije je ime ujedno i institutski program.³ Jurčevićevo nastojanje da stekne znanstveno-nastavno zvanje izvanrednog profesora na Sveučilištu u Zagrebu uspjeli su otkloniti članovi Filozofskog fakulteta navedenoga sveučilišta.⁴ Težišta njegovih istraživanja jesu komunistički

* Recenzija se nalazi na internetskoj stranici berlinskoga Osteuropa-Institut (<http://www.oei.fu-berlin.de/geschichte/soe/rezensionsseite/rezension55.html>).

¹ Popratno pismo od 22. X. 2007. godine.

² Josip JURČEVIĆ, *Nastanak jasenovačkog mita: problemi proučavanja žrtava drugog svjetskog rata na području Hrvatske*, Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 1998, 202 str. (2. izdanje 2005).

³ Ivo Pilar (1874–1933), hrvatski historičar i političar. Njemačkim će čitateljima biti prije poznat po pseudonimu „L. v. Südland“. Godine 1918. objavio je u Beču *Die südslavische Frage und der Weltkrieg. Übersichtliche Darstellung des Gesamt-Problems* („Južnoslavensko pitanje i svjetski rat. Pregledan prikaz problematike“), djelo u kojem se iscrpno razračunava s „velikosrpskim imperijalizmom“. Cjelovit hrvatski prijevod knjige pojavio se prvi put 1943. godine u Zagrebu, a već godinu kasnije publicirano je i treće izdanje njemačkog izvornika. Godine 1990. izašlo je drugo izdanje hrvatskoga prijevoda.

⁴ Usp. Novi glas hrvatske desnice, *Nacional. Neovisni News Magazin*, br. 550 (29. V. 2006), (<http://www.nacional.hr/articles/view/25498/>). Je li Jurčević u međuvremenu stekao željenu profesuru, kao što je naznačeno u nekim izvješćima u tisku iz 2007. godine, nisam dosad uspio provjeriti.

zločini tijekom i poslije Drugoga svjetskog rata (napose „Bleiburg“ 1945. godine i „Crna knjiga komunizma u Hrvatskoj“),⁵ te „mit o Jasenovcu“. Povrh toga, Jurčević je djelatnik i kao autor školskih udžbenika i radova o aktualnim političkim i društvenim pitanjima.

Jurčevićovo bavljenje „mitom o Jasenovcu“ pada u vrijeme koje je obilježeno burnom „renesansom“ nacionalizma u bivšoj Jugoslaviji i nabujalom srpsko-hrvatskom propagandom od kasnih osamdesetih godina 20. stoljeća, potom ratom u Hrvatskoj (1991–1995) te (manjkavim) autoritarnim poretom predsjednika Franje Tuđmana (1990–1999). Promjena javnoga diskursa u Srbiji od 1981/1982. godine, koju su poticali pisci, predstavnici Pravoslavne crkve i historičari, Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU) 1986. godine, proces protiv bivšega ministra unutarnjih poslova ustaške Nezavisne Države Hrvatske (NDH) Andrije Artukovića (1986) te, napokon, početak „Miloševićeve ere“ 1987/1988. godine, usijavali su atmosferu koja je eskalirala velikim ratnima stradanjima krajem dvadesetog stoljeća. Usijavanje se ogleda i u članku historičara Vasilija Krestića, jednoga od pisaca Memoranduma SANU-a, *O genezi genocida nad Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* iz 1986. godine.⁶ Taj je članak bio jedan od miljojaka u kršenju tabua u 80-ih godina dvadesetog stoljeća. Za razliku od kulture pamćenja u „Titovoj eri“, prema kojoj je građanski rat iz 1941–1945. godine bio tumačen etnički neutralno prema crno-bijeloj shemi „otpora i kolaboracije“ (s približno jednakom podjelom pripadnika svih jugoslavenskih naroda i narodnosti na oba tabora), Krestić je sada – „strogoobektivno“ – utvrdio da velik dio hrvatskoga društva ima volju za „genocidne“ ideje i djela koja seže daleko u prošlost. Odatle je bio potreban tek mali korak da „ti“ Hrvati u silnoj publicističkoj poplavi i pseudoznanstvenim radovima općenito budu difimirani kao ustaše i ubojice naroda.

Jurčevićeva knjiga o Jasenovcu također odiše (ne)duhom ovoga vremena te se mora sagledavati u tom kontekstu (to, doduše, ne vrijedi za njemačko izdanje iz 2007. godine). Podijeljena je u tri poglavlja. Prvo se poglavlje (str. 13-79) bavi djelatnošću „Državne komisije za utvrđivanje zločina okupacijskih sila i njihovih pomagača“ koju je ustanovio Titov režim, potom popisima ratnih žrtava koji su nastali u različito vrijeme (1946, 1950. i 1964. godine) te antropološkim istraživanjima masovnih grobnica na području jasenovačkog logora koji se sastojao od pet „specijalnih logora“.

U drugom se poglavlju (str. 81-128) Jurčević okrenuo problematici ratnih žrtava u različitim demografskim raspravama.⁷ Spomenut je i izuzetno dojmljiv članak koji je

⁵ Josip JURČEVIĆ, *Bleiburg. Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, Zagreb: Dokumentacijsko informacijsko središte, 2005; Josip JURČEVIĆ i dr., *Čuvari bleiburške uspomene*, Zagreb: Klub hrvatskih povratnika iz iseljeništa, 2003. (2. izd. 2005); Josip JURČEVIĆ, *Crna knjiga komunizma u Hrvatskoj. Zločini jugoslavenskih komunista u Hrvatskoj 1945. godine*, Zagreb – Beč Melbourne: Počasni bleiburški vod, Dokumentacijsko informacijsko središte – Institutum Historicum Croaticum – Croatian Herald, 2006. Knjiga je izašla i na engleskom i njemačkom jeziku (*Die schwarze Liste des Kommunismus in Kroatien. Die Verbrechen der jugoslawischen Kommunisten im Jahre 1945 in Kroatien*, Wien i dr. 2006).

⁶ Vasilije KRESTIĆ, O genezi genocida nad Srbima u NDH, *Književne novine*, 15. IX. 1986, 1, 3-4.

⁷ Tu su, između ostaloga, sažeti članci obojice suradnika Savezne statističke službe u Beogradu, Ivo Lah i Dolfe Vogelink, iz 1951/52. godine, rad hrvatskog povjesničara Brune Bušića iz 1966. godine kao i pionirska istraživanja Vladimira Žerjavića i Bogoljuba Kočovića iz 1989/90. godine.

Vladeta Vučković, profesor matematike Sveučilištu South Bend u Indiani u Sjedinjenim Američkim Državama, objavio 1985. godine i to u londonskom emigrantskom listu „Naša reč“. Vučković je po završetku rata radio kao student u Saveznoj statističkoj službi Jugoslavije. U članku podnaslovljenom *Sahrana jednog mita* ispriповjedio je pustolovnu priču kako je uoči pariških pregovora o reparacijama 1947. godine dobio nalog da u roku od dva tjedna (!) izračuna demografske gubitke Jugoslavije kao i napatuk da broj žrtava bude znanstveno utemeljen i da se što je više moguće približi podacima koji su već bili u optjecaju (1,7 milijuna žrtava)! Da taj eksplozivni zadatak nije bio povjeren iskusnim statističarima nego jednom studentu, jedno je od brojnih čudnovatosti u postupanju sa žrtvama Drugoga svjetskog rata. Vučković je, u skladu s naloženim, gubitke u stanovništvu – i to sa spomena vrijednom točnošću (naročito zbog toga što je prvi popis stanovništva nakon rata proveden tek 1948. godine) – proračunao na broj od 1,7 milijuna. Nekoliko dana poslije saznao je iz tiska da je jugoslavenska vlada *demografske gubitke* koje je on dobio javnosti *prodala kao ratne žrtve!*⁸ Među „poginulima“ bili su, pored nerođenih, i jugoslavenski Nijemci koje su evakuirale nacističke vlasti ili ih je protjerao Titov režim, potom politički emigranti i druge skupine – više stotina tisuća osoba koje ili nikada nisu živjele ili su još bile na životu. Otada su se te „mrtve duše“ provlačile svim jugoslavenskim i mnogim inozemnim publikacijama (uključujući i „Enciklopediju holokausta“).

Treće poglavlje (str. 131-183) podnaslovljeno je *Problem ratnih žrtava Drugog svjetskog rata u historiografskim i publicističkim radovima*. Obradeni su, među ostalima, radovi Viktora Novaka, Vladimira Dedijera, Antuna Miletića, Milana Bulajića, Radomira Bulatovića i Franje Tuđmana.⁹ Ti su radovi, s obzirom na metodologiju, kontekstualizaciju i rezultate izrazito različiti. Ipak, Jurčeviću je ovdje prvenstveno bitno demontiranje broja žrtava.

Do Titove smrti 1980. godine broj je žrtava Jasenovca u službenoj jugoslavenskoj kulturi pamćenja iznosio 500.000–700.000. To srpskim nacionalistima u osamdesetim godinama 20. stoljeća više nije bilo dovoljno. Tvrdnje su – pozivajući se na „nove znanstvene metode i spoznaje“ – postajale sve bizarnije. Bulatović je u svom djelu o Jasenovcu koje je objavljeno 1990. godine govorio o najmanje (!) 1,1 milijun žrtava!¹⁰ Nije mu smetalo to što je taj broj bio neusklađiv sa svim statističkim podacima o stanovništvu. Da se prihvatila njegova tvrdnja, jasenovačke bi se žrtve doslovno morale pribavljati iz inozemstva! Ipak je za srpske nacionaliste Jasenovac bio i ostao „*skriveno poglavlje holokausta*“, „*najveći srpski grad pod zemljom*“, „*treći najveći koncentracijski logor Europe*“ i „*najveće mučilište u povijesti čovječanstva*“.¹¹

Jurčevićeva kritika postupanja s brojkama jasenovačkih žrtava bez sumnje je opravdana. I barem u dijelovima svoje knjige nastoji trijezno i svrhovito prikazati postojeće metode

⁸ Vladeta VUČKOVIĆ, *Žrtve rata. Sahrana jednog mita, Naša reč*, 38 (listopad 1985).

⁹ Osim toga diskutiraju se radovi Đorđa Miliše, Dragomira Džoića, Fikrete Jelić Butić i Narcise Lengel Krizman. Bibliografske reference nalaze se na 213. stranici Jurčevićeve knjige.

¹⁰ Radomir BULATOVIĆ, *Koncentracioni logor Jasenovac s posebnom osvrtom na Donju Gradinu: istorijsko-sociološka i antropološka studija*, Sarajevo, 1990, 413 i passim.

¹¹ Usp. Jasenovac Research Institute, (<http://www.jasenovac.org/JRI>); Mladen MUTIĆ, Ni mrtvima nedaju mira, *YU panorama*, 1 (1991), 36 (citirano prema: Robert M. HAYDEN, Balancing Discussion of Jasenovac and the Manipulation of History, *East European Politics and Societies*, 6 [Mar 1992] 214).

izračuna, odnosno procjene kao i tvrdnje koje se iz njih izvode. Njegove kritičke primjedbe nisu doduše nove, ali su u rekapitulaciji i prikazivanju nužne. U Jurčeviću nepoznatoj zapadnoj znanosti već su početkom pedesetih godina prošloga stoljeća bile izražene teške sumnje u službene brojke žrtava u Jugoslaviji. Američki demografi Paul Mayers i Arthur Campbel su 1954. godine ukupan broj jugoslavenskih žrtava rata proračunali na otprilike jedan milijun.¹² Iste je godine njemački demograf Gunther Ipsen izračunao demografski gubitak Jugoslavije (do prvog popisa stanovništva nakon rata 1948. godine) na 1,69 milijuna (slično kao i gore spomenuti Vladeta Vučković). Odbiju li se iz toga nacionalne manjine koje su se iselile nakon kraja rata, dobiva se ratom uvjetovani gubitak od oko jedan milijun mrtvih, izbjeglih i nerođenih.¹³ Tijekom pregovora između Savezne Republike Njemačke i Jugoslavije oko odštete za nacističke žrtve, jugoslavenska je vlada 1963. godine smanjila dotadašnje iznose o ratnim žrtvama s 1,7 milijuna na 950.000. Na taj se način 750.000 „mrtvih“ rasplinuo ni u što. Budući da je vlada u Bonnu ustrajala na preciznijim podacima, prvi je put 1964. godine (dakle, oko 20 godina nakon završetka rata) provedena opća državna procjena ratnih žrtava u Jugoslaviji, pri čemu se poimence moglo utvrditi ukupno 597.223 osoba. Ovaj je broj zasigurno bio prenizak, što je s jedne strane ovisilo o službenoj definiciji „ratne žrtve“,¹⁴ a s druge strane o činjenici da se očevid proveo s neprihvatljivim zakašnjenjem od dva desetljeća i u velikoj hitnji. Popis se držao u strogoj tajnosti pred jugoslavenskom javnošću. Tek četvrt stoljeća kasnije, u studenome 1989. godine, dva su novinara u časopisu „Danas“ objavila rezultate.¹⁵ Statistički ured u Beogradu je 1992. godine, prema istražnim popisima iz 1964. godine, isfiltrirao imena ljudi ubijenih u Jasenovcu. Ponovno je rezultat zatajen pred javnošću budući da nije ni približno odgovarao tvrdnjama koje su onda kružile u Srbiji. Jedan primjerak izračuna dospio je naposljetku u ruke „Bošnjačkog instituta“ u Zürichu koji ga je 1998. godine i publicirao.¹⁶ Među ukupno 59.188 žrtava logorskog kompleksa Jasenovac (uključujući i Staru Gradišku), bilo je 33.944 Srba, 9.044 Židova, 6.546 Hrvata i 1.471 Rom. Ostatak je razdijeljen na osobe različite etničke/vjerske pripadnosti kao i na žrtve čija se nacionalnost nije mogla jednoznačno utvrditi. Budući da je očevid iz 1964. godine bio nepotpun,

¹² Paul MAYERS – Arthur CAMPBELL, *The Population in Yugoslavia*, Bureau of Census in Washington DC, 1954.

¹³ usp. Werner MARKERT ur., *Osteuropa-Handbuch: Jugoslawien*, vol. I, Köln – Graz, 1954, 37 i dr.; usp. Holm SUNDHAUSSEN, *Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im nationalsozialistischen Großraum 1941-1945*, Stuttgart, 1983, 255 i dr. Ja sam svojedobno neposredne ratne gubitke na području ustaške države (u Hrvatskoj i BiH) procijenio na 600.000 (str. 258). Do sličnoga rezultata – 587.000, od toga 271.000 u Hrvatskoj i 316.000 u BiH – dolazi i Žerjavić (Vladimir ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb, 1989). Sažetak najvažnijih Žerjavićevih rezultata može se naći na Internetu na: (<http://www.hic.hr/books/manipulations/p06.htm>).

¹⁴ Iz žrtava rata su bili isključeni svi oni koji su „kako god poginuli tijekom narodnooslobodilačke borbe na strani okupatora ili domaćih izdajnika (bilo u borbi, kao pomagači ili simpatizeri)“ (JURČEVIĆ 2007, 59).

¹⁵ Željko KRUŠELJ – Đuro ZAGORAC, Sporna knjiga mrtvih, *Danas*, 21. XI. 1989, 24.

¹⁶ *Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*, reprint pripremili Meho Visočak i Bejdo Sobica, Zürich – Sarajevo: Bošnjački institut, 1998.

brojevi su također preniski (iako je razlika u ovom slučaju razmjerno sigurno manja nego kod ukupnog rezultata).¹⁷ A kako su podaci objavljeni tek 1998. godine, dakle, iste godine kada je Jurčević objavio hrvatsku verziju svoje knjige, nisu se našli u ovom prikazu. Nema ih niti u njemačkom izdanju iz 2007. godine.

Za sada dobro (ili loše) no i dalje je nejasno do kojih je rezultata došao sam Jurčević. Da se autor zadovoljio kritikom megalomanije sa žrtvama kao i brojnih propusta, proturječja i pretjerivanja u utvrđivanju žrtava, učinio bi korisno djelo. No, nije se zadovoljio time, kao što naznačava već i njegov naslov – „*jasenovački mit*“. Ubrzo postaje jasno da Jurčeviću nije samo niti u prvom redu bitna razgradnja lažnih brojeva, nego odnosni kontekst u koji su ti brojevi uklopljeni – konkretno, ustaška država i ustaški poredak. Formuliranje „*jasenovačkog mita*“ je proslavio / ozloglasio Tuđmanov *opus magnum iz 1989. godine Bespuća povijesne zbiljnosti*.¹⁸ Ta je knjiga sveobuhvatan, u valovima nadolazeći obračun s mitovima o žrtvama Drugoga svjetskog rata. To što se Tuđman razračunava s nedokazanim tvrdnjama i proturječnim argumentima svojih suparnika pripada u uobičajen znanstveni rad. Većinu njegovih navoda moguće je pri trijeznoj procjeni dotad (!) poznatih vrela supotpisati. Inače su zgražanje i prosvjedi koje je izazvala knjiga prvoga predsjednika samostalne Hrvatske u međunarodnom tisku i kod različitih organizacija počivali dijelom na nepoznavanju teksta, odnosno na pojedinim manjim odlomcima teksta prevedenima na druge jezike.¹⁹ Jurčević, koji sam izbjegava svako utvrđivanje brojki, zadovoljava se citatom Franje Tuđmana prema kojem je u logoru Jasenovac umrlo „*vjerojatno 30.000-40.000 zatvorenika*“ (str. 175 i drugdje).²⁰ Tuđmanovu knjigu svrstava, unatoč dvama „*nedostacima*“ koje sam opazio,²¹ kao „*još uvijek (...) jedino djelo sa znanstvenim aspiracijama*“, „*djelo koje se izravno suprotstavilo sustavnom stvaranju jasenovačkog mita*“ (str. 177).

Među Tuđmanove branitelje na Zapadu ubraja se francuski intelektualac Alain Finkielkraut (nadimak: „Finkiel-Croate“), koja ima vrlo „romantičnu“ predodžbu o hrvatskoj povijesti.²² Ono što je previdio (ili je odlučio previdjeti) Finkielkraut (kao i još neki zapadni

¹⁷ Ovo se, među ostalim, objašnjava i time što oni isključeni iz službene definicije ratnih žrtava jamačno nisu spadali u jasenovačke žrtve.

¹⁸ Franjo TUĐMAN, *Irrwege der Geschichtswirklichkeit. Eine Abhandlung über die Geschichte und die Philosophie des Gewaltübels*, Zagreb, 1993. (za izvorno izdanje usp. bilj. 20).

¹⁹ Tuđmanovi su apologeti izračunali da tekstualna mjesta prevedena na engleski, na koja se pozivaju mnogi kritičari u internacionalnim medijima, iznose svega 1,86% od ukupnoga opsega Tuđmanove knjige (usp. Anto KNEŽEVIĆ, *Mitovi i zbilja: međunarodno značenje Tuđmanovih „Bespuća“ u razotkrivanju uzroka srpsko-hrvatskih rata i razlaza*, Zagreb, 1992, 45. [dalje KNEŽEVIĆ 1992]).

²⁰ Franjo TUĐMAN, *Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*, Zagreb, 1989, 316. [dalje TUĐMAN 1989]. Među uzrocima smrti istaknuti su prije svega bolest i pothranjenost (manje mučenje i umorstvo).

²¹ Jurčević predbacuje Tuđmanu da je ovaj odviše pozitivno ocijenio rad Bogoljuba Kočovića (o tome niže u tekstu) i da je Tuđman 1989. godine stigao do „pogrešne ocjene događaja“ u Jugoslaviji kada piše: „Brojni su razlozi koji navode na zaključak da je na osnovi svega čime smo se bavili u ovoj knjizi ‚Bespuća‘ došlo vrijeme razboritosti jer koje bi se to još bezumlje trebalo dogoditi u stvarnom i duhovnom životu, a da se već nije dogodilo“ (JURČEVIĆ 2007, 178).

²² usp. Holm SUNDHAUSSEN, *Das „Wiedererwachen der Geschichte“ und die Juden: Antisemitismus im ehemaligen Jugoslawien*, u: *Juden und Antisemitismus im östlichen Europa*, Marina HAUSLEITNER i Monika KATZ ur., Wiesbaden, 1995, 83.

intelektualci) jest činjenica, a nju ignorira i Jurčević, da je znanstveno obračunavanje s opsesijom onih koji su od sredine 80-ih godina dvadesetog stoljeća željeli hrvatskom narodu prišiti sklonost genocidu preraslo kod samog Tuđmana (baš kao i kod Jurčevića) u opsesiju. Tuđmanova metoda kritike izvora kojom je napadao protivnike završava upravo onim izvorima kojima on nastoji potkopati vlastite tvrdnje. Tako se, među ostalim, oslanja i na izjave dvojice bivših jasenovačkih logoraša, Vojislava Prnjatovića i Ante Cilige. Prema njima, Pavelićeva je „*Hrvatska stranka prava*“ prema svom podrijetlu bila „*filosemitska, štoviše židovska stranka među Hrvatima*“. Jasenovac je prikazan kao običan „*radni logor*“. Unutrašnja uprava logora gotovo se isključivo nalazila u rukama Židova. Oni su bili i ti koji su preuzeli „*inicijativu u pripremi i poticanju*“ „*masovnog ubijanja nežidova*“ (izjava je to koja stoji u logičkoj opreci spram tvrdnje da je Jasenovac bio radni logor). Ono što Tuđmanovi „*svjedoci*“ sami dalje iznose jest čisti antisemitizam: „*Židovi su izazivali nezadovoljstvo i mržnju (...)*“; egoistični su, lažljivi, kukavički itd. Ukratko: „*Židov ostaje Židov, čak i u logoru Jasenovac*“.²³ Doduše, Tuđman se na Prnjatovićevu izjavu nadovezuje dodatkom da njegovu prosudbu obilježavaju pretjerivanja („*mogli bismo reći: antisemitski stav*“),²⁴ ali potom Ciligine navode koji imaju sličan prizvuk ponavlja bez ikakvih ograda, objašnjenja ili kritike. Jedno je sigurno: ne radi se o vlastitim Tuđmanovim riječima, nego o citatima. No, dok Tuđman citate svojih protivnika minuciozno razlaže i kritizira (i to u mnogim slučajevima s pravom), ovdje se zadovoljava ponavljanjem bez komentara. To je stoga moralo pobuditi dojam kako citati imaju zamijeniti ono što se autor nije odvažio kazati svojim vlastitim riječima. Nije moguće naprečac dokazati pretpostavku kako je Tuđman svojim djelom ciljao u dva smjera: nije samo htio drastično smanjiti broj žrtava Jasenovca (pri čemu je *čisto računski* povijesnoj stvarnosti došao bliže nego mnogi njegovi protivnici), nego je želio i žrtve „*razotkriti*“ kao prave počinitelje ili ih barem postaviti na svjetlo sumnje. Oni su, židovski počinitelji – a ne hrvatski nacionalisti i rasisti – okaljali hrvatsku prošlost.

Jurčević je preuzeo brojne Tuđmanove argumente, a dijelom i njegovu metodu. To isto je učinio i jedan drugi autor, Petar Vučić, u svojoj knjizi *Židovstvo i hrvatstvo. Prilog istraživanju hrvatsko-židovskih odnosa* koju je objavio 2001. godine u Zagrebu.²⁵ Osnovna teza autora glasi da u Hrvatskoj antisemitizma nije bilo (ili, u svakom slučaju, onog „*uvezenog*“). Autor ne poriče holokaust niti kani kritizirati zamorne, protužidovske stereotipe. U duktusu autora koji se trudi biti objektivan, racionalan i trijezan on nastoji pokazati kako izjave koje se drugdje kvalificiraju kao antisemitizam u hrvatskom slučaju opisuju stvarnost. On čitatelje „*snubi*“ da „*shvate*“ „*parazitsku*“ ulogu Židova i njihovu internacionalnu orijentaciju koja je, nažalost, tada bila u napetoj suprotnosti prema procesima izgradnje hrvatske nacije i nacionalne države.

²³ TUĐMAN 1989, 316. Neosporno je da je među Židovima i svim drugim zatočenicima koncentracijskih logora bilo osoba koje su iz straha, slabosti ili nade „*kolaborirali*“ sa svojim mučiteljima i trudili se izolirati ostale zatvorenike. To što Tuđmanovi „*svjedoci*“ tvrde o Židovima vrijedi i za Hrvate, Nijemce, Srbe itd.

²⁴ TUĐMAN 1989, 318.

²⁵ Petar VUČIĆ, *Židovstvo i hrvatstvo. Prilog istraživanju hrvatsko-židovskih odnosa*, Zagreb, 2001.

Ono što desnoradikalni, neonacistički krugovi u Njemačkoj i drugim nekim zemljama označavaju kao „laž o Auschwitzu“ za nacionalističke je krugove u Hrvatskoj „laži o Jasenovcu“ odnosno „jasenovačka bajka“.²⁶ U oba slučaja radi se o tome da se brojčano neegzaktni i manjkavo dokumentirani zločin bagatelizira u svojim dimenzijama do neprepoznatljivosti ili u potpunosti porekne. I u jednom i u drugom slučaju riječ je o „čišćenju“ dotične nacionalne prošlosti, pri čemu se masovna ubojstva objašnjavaju kao puke klevete i povijesni falsifikati. U predmetnom djelu, upravo kao i u različitim intervjuima (tako u službenom glasilu Katoličke crkve u Hrvatskoj, „Glasu koncila“) Jurčević žonglira očigledno apsurdnim brojkama – između 55.000 (!) i 1,4 milijuna (!) žrtava – i pokušava ismijati ozbiljnost novih istraživanja i izračuna.²⁷

Autor koji je dužan isključivo „povijesnoj istini“ i „humanizmu“ spremno je i bez razmišljanja preuzeo neriječ „jasenovački mit“ i opetovano pokazuje (uz što izrazitije izbjegavanje jasne izjave) da Jasenovac vidi kao „radni logor“, da nije bilo genocida nad Srbima u NDH, da su razmatranja Fikrete Jelić Butić²⁸ o rasnoj politici i sistemu terora ustaškog režima neuravnotežena odnosno „kako nešto nije u redu s autoričinim poznavanjem izvora o toj temi“ (str. 149).

Činjenica da je na prostoru Jasenovca bio velik broj radionica i malih pogona ne znači automatski kako Jasenovac nije bio logor smrti. Istraživaču poput Jurčevića moralo je biti poznato da je razlika između radnih logora i logora smrti u mnogim slučajevima (na području pod nacističkom vlašću kao i u Staljinovu Sovjetskom Savezu ili negdje drugdje, na primjer u NDH) bila nestalna i da se ljude može ubiti i radom (čovjek se može prisjetiti gesla na koncentracijskim logorima Sachsenhausen, Theresienstadt, Dachau ili Auschwitz: „Rad oslobađa“). Čak su se i predstavnici njemačke okupacijske sile u „nezavisnoj“ Hrvatskoj zgrozili nad stanjem u Jasenovcu. „Njemački opunomoćeni general“ u Zagrebu, Edmund Glaise von Horstenau – koji je bio sve drugo samo ne protivnik hrvatske „države“ – osjetio se pobuđenim da s tim u vezi intervenira kod hrvatskog državnog poglavara Ante Pavelića. U bilješki u spisu u vezi s razgovorom od 17. studenog 1942. Glaise-Horstenau je na sebi svojstven način zapisao: „Možda se zbog prenatalnosti logora Jasenovac formalno napravilo mjesta u korist logoraša tako što je ubijeno njih 1500“.²⁹ Nakon očito neuspješnoga razgovora s Pavelićem pribilježio je sarkastično: „Jasenovac je raj! Jedan je župnik ondje umro prirodnom smrću, svi ostali pucaju od suštog zdravlja.“³⁰ A u proljeće 1943. godine napisao je Vrhovnom zapovjedništvu njemačkih oružanih snaga: „Zapravo je od samog početka krajnje slabo zasnovani ustaški pokret s njihovom luđačkom politikom istrebljenja i njihovim zlodjelima postao simbolom neuspjelog državotvorstva“.³¹

²⁶ Prijepis jednog odlomka vidi u KNEŽEVIĆ 1992, 15.

²⁷ usp. (http://www.glas-koncila.hr/rubrike_interview.html?news_ID=1126), 16. V. 2004. (intervju); usp. i JURČEVIĆ 2007, 44.

²⁸ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945.*, Zagreb, 1977, 158. [dalje: JELIĆ-BUTIĆ 1977]. Autorica se doduše u jednoj napomeni (str. 187, bilj. 214) dotiče broja žrtava Jasenovca, pri čemu preuzima podatke koji su tada bili u službenom optjecaju. Ipak, njezino glavno zanimanje nisu bile brojke, nego analiza ustaškog režima.

²⁹ Opaska u spisu *Glaise-Horstenaus od 17. XI. 1942*, Bundesarchiv/Militärarchiv, br. 75833.

³⁰ Isto.

³¹ usp. Gerd FRICKE, *Der „Unabhängige Staat Kroatien“ in der Sicht des Deutschen Bevollmächtigten Generals in Agram, Glaise von Horstenau*, Freiburg, 1972, 118.

Rezultat etničkoga čišćenja u ustaškoj državi, koje se ostvarivalo u širokom spektru prisilnoga prekrštavanja, deportacija, bježanja i egzekucija u zemlji te sustavnoga masovnog ubijanja sažeo je Pavelić u razgovoru s posebnim njemačkim izaslanikom Edmundom Veessenmayerom početkom 1943. godine u izjavi: „*Pri osnutku države imali smo oko 30% Srba; sad ih zahvaljujući potiranju i masakriranju imamo još 12-15%. S tim u vezi nastali ekscesi imali su na neki način pozitivne učinke za hrvatsku državu*“.³² Bez mogućnosti da ovdje ulazimo u nove pojedinosti – o povijesti NDH postoji opsežna, izvorima dobro dokumentirana literatura – ostaje ustvrditi da su Srbi, Židovi i Romi u ustaškoj državi bili žrtve genocida, ukoliko se za temelj uzme deklaracija Ujedinjenih naroda za „narodomor“. U ubilačkim akcijama protiv Srba, Židova i Roma u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini nije se radilo – u svakom slučaju ne samo niti u prvoj liniji – o „spontanim“ ekscesima u građanskom ratu, odnosno o obrani hrvatskih domova od srpskih četnika i komunističkih partizana, nego o *namjernom* postupku koji nije svoj izraz našao samo u dokumentima koji su određivali smjer ustaškoga pokreta (u statutu „*Ustavu*“ i temeljnim odrednicama „*Načelima*“), nego i u množini zakona i naredaba državnoga poglavara (poglavnika) neposredno nakon preuzimanja vlast, počevši s naredbom o „*Zaštiti naroda i države*“ od 17. travnja 1941. godine.³³ Doduše, neposredno nakon osnutka države događale su se i mnogobrojne (i vjerojatno nekoordinirane) ubilačke akcije „divljih ustaša“ koji su postali problem i za novo državno vodstvo, no usporedno s time nesmetano je napredovala izgradnja aparata terora zajedno s uspostavom izvanrednih „glavnih ili državnih smjernica“, posebnih sudova, koncentracijskih logora, „Ustaške nadzorne službe“ kao i s ukidanjem elementarnih principa pravne države.³⁴ Narodni i rasistički bijes (*Furor*) ustaša bio je upravljen protiv svega što je bilo „nehrvatsko“. To su mogli biti politički protivnici hrvatske nacije kako se sve više i više Hrvata distanciralo od režima.³⁵ Iz činjenica da su ustaše proganjali i „nehrvatske“ Hrvate ne može se ipak izvesti zaključak – kao što je to učinio Jurčević u diskusiji potkraj travnja 2006. godine – da kriterij za progona u ustaškoj državi nije bio etnički.³⁶

³² Der Fall 7, Presuda za umorstvo talaca donesena je 19. II. 1948. na Vojnom sudu V Sjedinjenih Američkih Država, M. ZÖLLER ur., Berlin, 1965, 35.

³³ Zbirku ustaških zakona i naredaba vidi: *Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske*, 1-3, Zagreb, 1941–1943.

³⁴ Iz opsežne literature, između ostaloga, vidi: Ladislaus HORY – Martin BROSZAT, *Der kroatische Ustascha-Staat 1941-1945*, Stuttgart, 1964; JELIĆ-BUTIĆ 1977, bilj. 28; Holm SUNDHAUSSEN, *Der Ustascha-Staat: Anatomie eines Herrschaftssystems*, *Österreichische Osthefte*, 37 (1995) 2, 497-533. Posebno o Jasenovcu vidi: Holm SUNDHAUSSEN, *Das Konzentrationslager Jasenovac (1941-1945): Konstruktion und Dekonstruktion eines Kriegsverbrechens und Weltkriegsmythos*, u: *Kriegsverbrechen im 20. Jahrhundert*, Wolfram WETTE i Gerd R. ÜBERSCHÄR ur., Darmstadt, 2001, 370-381; Holm SUNDHAUSSEN, *Jasenovac 1941-1945*, u: *Orte des Grauens. Verbrechen im Zweiten Weltkrieg*, Gerd R. ÜBERSCHÄR ur., Darmstadt, 2003, 49-59.

³⁵ Izvještaji njemačkog predstavnika na terenu prepuni su pritužbi da ustaškom pokretu nije pošlo za rukom stvoriti masovnu bazu i da njihov režim odbacuje, štoviše, „mrzi“ sve veći dio stanovništva.

³⁶ „*Zna se*“, nastavlja Jurčević, „*da je u Jasenovcu ustrijeljen velik broj Hrvata. (No) ne zna se ni koliko Srba niti koliko Hrvata je ubijeno*“. Za diskusiju između Jurčevića i srbijanskoga povjesničara Koste Nikolića vidi: (<http://danas.co.yu/20060421/vikend4.html>), Naučna istina o zločini i žrtvama, *Danas Vikend*, 21-24. IV. 2006.

Tom se apsurdnom tezom Jurčević suvereno postavlja nad svakim istraživanjem odavno poznatih izvora o ustaškom pokretu. To što je Hitler – unatoč opetovanim zahtjevima od njemačkoga vojnog zapovjednika da ukloni Pavelićev režim i smijeni njemačkog poslanika Siegfrieda Kaschea, „Don Quixotea njemačke diplomacije“ – do kraja rata mirno promatrao bijes ustaša, pridaje „Trećem Reichu“ ne samo odgovornost, nego i sukrievnju za zločine u Jasenovcu.

Jurčević, koji se rado poziva na povijesno istraživanje na Zapadu, u „*najrazvijenijem dijelu svijeta*“ (str. 5 i *passim*), podilazi teško nadmašivom znanstvenom provincijalizmu. U svom popisu literature (str. 213-220) navedeni su, doduše, brojni naslovi koji s temom njegove knjige imaju malo ili nikakve veze, ali niti jedan jedini naslov na stranom jeziku. Inozemna su mu istraživanja (o holokaustu, o koncentracijskim logorima, o ratnim gubicima, genocidu i etničkom čišćenju) nepoznata (neka i bude da je neki autor ili autorica u bivšoj Jugoslaviji sebi približio ta istraživanja). Očito mu nisu poznate niti debate o knjizi Daniela Goldhagensa „Hitlerov voljni izvršitelj“ (*Hitlers willige Vollstrecker*; 1996).

Najproblematičnije je pak Jurčevićevo poimanje znanosti. Kad autori kao što su srpski emigrant Bogoljub Kočović ili bivši hrvatski partizan Vladimir Žerjavić u svojim radovima o ratnim gubicima u Drugom svjetskom ratu upozoravaju na raspad Jugoslavije i plediraju za njezin opstanak, onda po Jurčevićevu shvaćanju ne mogu biti znanstvenici. Istinabog, Jurčević priznaje da „*se Kočoviću u brojčanom dijelu posla može jedva što prigovoriti*“ (str. 112) i da je Žerjavićevo računanje ratnih žrtava „*dosljedno obavljeno u okvirima statističke metode*“ (str. 120), ali su iz više perspektive – promatrano prema navodno (ne) znanstvenoj „motivaciji“ autora – njihova djela ipak neznanstvena. Jurčević se gnjevi nad time što je Žerjavić svojom knjigom htio pridonijeti spasu jugoslavenske države (str. 121). Netko tko takvo što želi ne može biti objektivan. Stoga „*on (Žerjavić, op. H. S.) u tome krugu stihijski traži interpretativna rješenja. Na kraju čak odlazi u socrealističku patetiku izražavajući želju 'da konačno razum prevlada kako bismo opet imali spokojan i uspješan život koji, sasvim sigurno, svaki naš čovjek žarko priželjkuje'*“ (str. 122). Nekoliko redaka kasnije Jurčević nastavlja da se Žerjavić „*površno i gotovo neozbiljno poigrava brojevima žrtava u Jasenovcu i na Bleiburgu. Potpuno neuvjerljivo zaključuje kako je u Jasenovcu nastradalo 'oko 50.000 Srba', a na Bleiburgu, oko 50.000 Hrvata i muslimana*“ (str. 123). Demaskirajuće što se tiče Jurčevićeva poimanja znanosti naposljetku je rečenica koja je u njemačkom prijevodu potpuno promašena: „*Gledajući cjelovito – koliko god da je njihovo (Kočovićevo i Žerjavićevo, op. H. S) izračunavanje dosljedno (iscrpno i iscrpljujuće), a hipoteze im nisu nelogične – za određivanje razine znanstvene vrijednosti njihova rada od presudnije je važnosti motivacija negoli samo računanje*“ (str. 126 i drugdje; podcrtao H. S.).³⁷ Ono što, dakle, Jurčević ima na umu jest neka vrsta znanosti uvjerenja – potpuno u tradiciji komunističkoga kadra, ali s obrnutim predznakom. Ta znanost uvjerenja mora biti nacionalno/nacionalistički utemeljena jer inače nije „objektivna“. To znači da je po Jurčevićevim mjerilima i „strogobjektivni“ Vasilije Krestić na temelju svoje izrazite nacionalističke „motivacije“ besprijekoran znanstvenik (iako, nažalost, na pogrešnoj strani)! Zapravo nacionalizam i povijesna znanost stoje u izrazitoj opreci. Nacionalist ne može na dulje staze biti dobar historičar, a dobar historičar ne može biti nacionalist.

³⁷ U hrvatskom je prijevodu hotimice sačuvana izričajna nesklapnost njemačkoga citata koju spominje Sundhausen (op. prev. H. G.).

Jurčević je „*izrastao u novu ikonu hrvatske desnice*“, stoji u jednom članku „*nezavisnoga*“ hrvatskog lista „*Nacional*“ iz svibnja 2006. godine. „*On izražava stajalište političke desnice – jedan značajan dio hrvatskoga političkog života koji je izgubio svoje uporište otkako je Ivo Sanader ‘Hrvatsku demokratsku zajednicu’ (HDZ) odveo u politički centar. U tim se okolnostima desnica odlučila pronaći novog predstavnika*“.³⁸ Ako Jurčević i nije osobito poznat u širim krugovima, on predstavlja ono što treba desnom biračkom tijelu. Otprije dvije godine više se ne bavi Jasenovcem. Shvatio je da mu to šteti jer je „*nemoguće*“ umanjiti broj žrtava ustaških zločina. „*Vjerodostojan*“ popis žrtava, koji je načinjen na Spomen-mjestu Jasenovcu, sadrži 79.000 imena, a u Beogradu se govori o 85.000 žrtava. Utoliko se više cijene Jurčevićeve zasluge za obračun s komunističkim zločinima te činjenica da se angažirao u brojnim inicijativama hrvatske desnice (u prosvjedima protiv haškog tribunala i sl.). Kako je prije nastojao minimizirati ustaške žrtve, tako Jurčević sada teži maksimizirati žrtve komunizma (i srpske agresije). „*Nedvojbena*“, tako stoji u članku u „*Nacionalu*“, on je „*intelektualni vođa razočarane desnice*“. Jurčević u svoj skromnosti izjavljuje da ga ne zanima uloga vođe: „*Ja nisam vođa nego humanist i znanstvenik*“.³⁹

Preveo: dr. sc. Hrvoje GRAČANIN

³⁸ Vidi bilješku 4.

³⁹ Isto.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 41

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized, bold font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2009.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 41

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Damir Boras

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u studenome 2009. godine

Naklada

400 primjeraka